

**GEOGRAFIYANI FANINI O'QITISHDA LOYIHALASH
TEXNOLOGIYASIDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYASI**

*X.N.Amonov – O'zbekiston davlat konservatoriyasi huzuridagi Botir
Zokirov nomidagi MESI Ta'lim sifatini nazorat qilish bo'limi boshlig'i,
geografiya fanlari nomzodi.*

Annotatsiya. Ushbu maqolada geografiyani fanini o'qitishda loyihalash loyihalash texnologiyasining o'ziga xos xususiyatlari, qisman izlanishli, ijodiy, ilmiy-tadqiqot xarakteridagi muammolarni loyihalash yo'llari, o'quvchilarda ijodiy faoliyat tajribalarini tarkib toptirish, o'quvchilarning muammolarini hal etish yo'llarini loyihalash ko'nikmalari va mashg'ulot ishlanmalarini loyihalash bayon qilingan.

Kalit so'z: *Loyihalash texnologiyasi, qisman izlanishli, ijodiy, ilmiy-tadqiqot xarakteridagi muammolarni loyihalash.*

Loyihalash texnologiyasi jahon pedagogikasida yangilik hisoblanmaydi, Chunki, u 1920 yillarda Amerikalik faylasuf va pedagog J.Dyu va uning shogirdi V.X. Kilpatrik tomonidan ishlab chiqilgan loyihalash metodi asosida vujudga kelgan [1]. Hozirgi kunda AQSH, Buyuk Britaniya, Belgiya, Isroil, Finlandiya, Germaniya, Rossiya, Italiya, Braziliya va Niderlandiya kabi rivojlangan mamlakatlarning ta'lim muassasalarida muvaffaqiyatli qo'llanib kelinmoqda.

Bugungi kunda pedagogik va psixologik adabiyotlarda ko'pincha "texnologiya" tushunchasi – (grekcha: "techno" – hunar, usta va „logos“ – fan, ta'lim) ilmiy-praktika asosida xom-ashyoni tayyor mahsulotga aylantirishning usullari degan ma'no kasb etadi. Texnologiya eng yaxshi va samarali usul, texnologik jarayonning talablariga javob beradigan har qanday ta'lim usuli hisoblanadi.

J.Dyu o'qitishni o'quvchilarning qiziqishi va ehtiyojini hisobga olgan holda o'quvchilarning muayyan maqsadga yo'naltirilgan faoliyatini faollashtirish orqali tashkil etishni taklif etgan. Buning uchun o'quvchilarga o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini amaliyotga qo'llash, ulardan kelgusi hayotda foydalanish yo'llarini ko'rsatish, ya'ni nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'liq holda o'qitish lozimligini uqtirgan. Bu jarayonda o'quvchilar tanish vaziyatdagi ahamiyatga molik muammolarni avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalarini amaliyotga qo'llab hal etish orqali yangi bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtiradilar.

O'quvchilar muammolarni muvaffaqiyatli hal etishlari uchun o'qituvchi ularga tegishli ko'rsatmalar berishi, foydalaniladigan manbalarni tavsiya etishi, o'qitishdan ko'zlangan natijaga erishish yo'llarini ko'rsatishi, buning uchun muammoni hal etishda o'quvchilarning faoliyatini loyihalashi lozim [2].

Loyihalash texnologiyasining asosiy g'oyasi amaliy yoki nazariy ahamiyatga molik bo'lgan muammoni hal etish jarayonida ko'zlangan natijaga erishishdir. Agar nazariy muammoni loyihalash lozim bo'lsa, uning aniq echimi, agar amaliy muammo bo'lsa, amaliyotga qo'llash masalasi bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqish lozim. O'quvchilar ushbu natijaga erishish uchun mustaqil fikr yuritish ko'nikmalarini egallagan bo'lishlari, muammoni anglash va uni hal etish yo'llarini izlashlari bu borada avval o'zlashtirgan bilimlaridan foydalanishlari, fanning turli sohalarida izlanishlar olib borishlari, olinajak natijalarni bashorat qilish, turli echimdagi variantlar ishlab chiqish, sabab-oqibat bog'lanishlarini tasavvur qilishlari zarur.

Loyihalash texnologiyasining asosiy mohiyati ma'lum bir muammoli vaziyatni vujudga keltirish orqali o'quvchilarning qiziqishlarini orttirish, loyihalash faoliyatini Shakllantirish, ularning tegishli bilimlarni egallashlari, fanlararo bog'lanishlarni amalga oshirish sanaladi.

Loyihalash texnologiyasining asosiy tezisi: "O'rganilayotgan bilim, ko'nikmalar menga nima uchun zarurligi va undan qayerda va qay tarzda foydalanishni bilaman" sanaladi. Bu tezis o'quvchilarning fan asoslarini ongli o'zlashtirishlari, hayotga moslashishlari va mo'ljalni to'g'ri olishlariga yordam beradi.

Geografiyani o'qitishda o'qituvchi loyihalash texnologiyasidan o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini hisobga olgan holda nafaqat darsda o'quv muammolarini hal etishda, balki darsdan va sinfdan tashqari ishlarda ijodiy muammolarni hal etishda foydalanishi zarur.

Loyihalash texnologiyasida foydalanish o'quvchilarga individual va differensial yondashish imkonini beradi.

Har bir loyiha o'ziga xos xususiyatga ega bo'ladi, shu sababli ular ma'lum belgilariga ko'ra tasniflanadi:

Loyihada ko'zda tutilgan faoliyatning ustunligiga ko'ra:

Tadqiqot xarakteridagi loyihalar.

Ijodiy xarakterdagi loyihalar.

Rolli loyihalar.

Amaliy xarakterdagi loyihalar

Izlanish va mo'ljal olishga mo'ljallangan loyihalar

Loyihalarning predmeti va mazmuniga ko'ra:

Bir fan sohasini qamrab olgan loyihalar

Fanlararo izlanishni talab etadigan loyihalar

Loyihalar xarakteriga ko'ra:

Aniq natija olishga mo'ljallangan loyihalar

Ko'p yo'nalishli natija olishga mo'ljallangan loyihalar

Loyihada ishtirok etadigan qanashchilar soniga ko'ra:

Yakka tartibdagi loyihalar

Ikki o'quvchiga mo'ljallangan loyihalar

O'quvchilarning kichik guruhlarda ishlashiga mo'ljallangan loyihalar

Loyiha ko'lamiga ko'ra:

Bir sinf o'quvchilariga mo'ljallangan loyihalar

Maktab o'quvchilariga mo'ljallangan loyihalar

Shahar miqyosida hal etilishi mo'ljallangan loyihalar

Mamlakat miqyosida hal etilishi mo'ljallangan loyihalar

Dunyo miqyosida hal etilishi mo'ljallangan loyihalar

Loyiha muddatiga ko'ra:

Qisqa muddatli

Uzoq muddatlilarga ajratiladi.

Tadqiqot xarakteridagi loyihalar. Ushbu loyihalarning tuzilishi juda yaxshi ishlangan, jumladan, loyihada ishtirok etadigan qatnashchilar uchun tadqiqot predmeti, dolzarbligi, ijtimoiy ahamiyati, foydalaniladigan metodlar, tadqiqotlar va tajribalar o'tkazish, natijalarni rasmiylashtirish metodlari aniq bo'lishi kerak.

Mazkur loyiha mantiqan to'lig'icha ilmiy-tadqiqot muammolariga yaqinlashgan va uning echimiga mos va bo'ysingan bo'lishi kerak. Loyihaning ushbu turi tadqiqot mavzusining dolzarbligi, tadqiqot muammosining predmeti va ob'ekti, vazifalarning izchil va bosqichma-bosqich aniqlanishi, muammolarni hal etish bo'yicha farazlarni ilgari surish, uni hal etishning tadqiqot o'tkazish va tajribalar qilish yo'llarini ishlab chiqish, olingan natija va xulosalarni muhokama qilish, rasmiylashtirish, tadqiqotni davom ettirish uchun yangi muammolarni belgilanishi lozim.

Geografiya o'qituvchisi bu toifadagi loyihalardan darsda va sinfdan tashqari mashg'ulotlarning ayrim o'quvchilar bilan olib boriladigan mashg'ulotlarda foydalanishi mumkin.

8-sinf O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi o'quv kursida Yoqilg'i-energetika majmuasi o'rganib bo'lgandan so'ng, "Tabiiy resurslar" mavzusini o'rganishda o'quvchilarga quyidagi loyiha tavsiya etiladi [3].

Loyiha mavzusi : Yoqilg'i-energetika majmuasi.

Loyihaning maqsadi: O'zbekistonning Yoqilg'i-energetika boyliklarini hisobga olgan holda neft, gaz, ko'mir, torf, slanes va elektroenergetika, yaxlit Yoqilg'i-energetika majmuasi ekanligini isbotlash.

Loyihaning mazmuni: O'zbekistonning energetika boyliklarining asosiy turlarini aytib bering. Yoqilg'i-energetika balansi deganda nimani tushunasiz. O'zbekiston Yoqilg'i-energetika balansida qanday o'zgarishlar bo'lmoqda va buning sababini izohlang. Yoqilg'i sanoati tarkibi kelajakda qanday o'zgaradi fikrlaringizni dalillang.

Ijodiy loyihalar. Mazkur loyihani hal etishda qatnashchilardan ijodiy yondashish talab etiladi. Ijodiy loyihalarning tadqiqot xarakteridagi loyihalardan asosiy farqi, ularning mantiqiy strukturasi avvaldan belgilanmaydi, balki loyihaning echimi davomida shakllantiriladi. Ijodiy loyihada qatnashchilarning qiziqishi, motivi, ehtiyojiga ko'ra loyihaning yo'nalishi, olinajak natija belgilanadi. Lekin loyihada ko'zda tutilgan natijani rasmiylashtirish va jihozlashda qat'iy talab qo'yiladi.

Geografiya o'qituvchisi ushbu loyihalar turidan darslarda foydalanishi mumkin. 7-sinf O'zbekistonning tabiiy geografiyasi o'quv kursida "Foydali qazilmalari" amaliy mashg'ulotini kichik guruhlarda tashkil etib, ularga quyidagi topshiriqlar tavsiya etiladi [4]:

1-guruh topshiriqlari.

yozuvsiz xaritaga neft konlarini belgilash.

2-guruh topshiriqlari.

yozuvsiz xaritaga tabiiy gaz konlarini belgilash.

3-guruh topshiriqlari.

yozuvsiz xaritaga ko'mir konlarini belgilash.

4-guruh topshiriqlari.

yozuvsiz xaritaga IES va GESlarni belgilash.

Rolli o'yin loyihalari. Ushbu loyihalarda struktura aniqlanmaydi va ish tugagunga qadar ochiq bo'ladi. Loyiha qatnashchilari muayyan rollarni bajaradilar. Rollarga muvofiq holda ularning vazifalari aniqlanadi. O'yin syujetiga muvofiq ular rollarni bajarishi, tegishli hollarda "Mansabdor shaxs" sifatida muloqotga kirishishi, bunda mavjud qobiliyat va ist'edodlari, o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini safarbar etishlari lozim. Loyihani hal etish jarayonida ko'zlangan natijaga erishishlari uchun juda ko'p mehnat qilishlari, izlanishlari, mustaqil va ijodiy fikr yuritishlari, mustaqillik va onglilik talab etiladi. Bu yerda ijodiy izlanish mavjud, lekin o'quvchilar ma'lum rollarni bajarish orqali loyiha hal etilganligi sababli rolli o'yin loyihalar sanaladi.

Izlanish xarakteridagi loyihalar. Loyihalarning bu tipi muayyan bir mavzu bo'yicha axborot va material to'plash, to'plangan axborot va materiallar bilan loyiha qatnashchilarini tanishtirish, ularni tahlil qilish, faktlarni umumlashtirish, olingan natijalarni rasmiylashtirishni o'z ichiga oladi. Mazkur loyihalar tadqiqot xarakteridagi loyihalar bilan uyg'unlashib ketadi va uning bir qismiga aylanishi mumkin.

Izlanish xarakteridagi loyihalarning strukturasi quyidagicha bo'lishi mumkin:

Kerakli bo'lgan axborotni izlash manbalari;

Izlanish bosqichlari;

To'plangan axborotlar, materiallar, faktlar ustida tahlil o'tkazish;

Xulosalar yasash;

Izlanish yo'nalishiga o'zgartirishlar kiritish;

Yangi faktlarni to'plash;

Umumlashtirish va xulosa yasash;

Olingan natijalarni rasmiylashtirish.

Bu toifadagi loyihalardan sinfdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanish mumkin. Bular jumlasiga "O'zbekiston Qizil kitobi"ga kirgan o'simliklar va hayvonlar, va "O'zbekistondagi qo'riqxonalar va milliy bog'lar" kabi mavzulardagi loyihalarni kiritish mumkin.

Amaliy xarakterdagi loyihalar. Bu toifadagi loyihalar qatnashchilar faoliyatidan kutilgan natijalarning aniq belgilanishi bilan xarakterlanadi. Mazkur natija amaliy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Bunday loyihalar juda yaxshi strukturaga ega bo'lishi kerak. Loyiha senariysi, qatnashchilarning vazifalari, natijaga erishish bosqichlari, foydalaniladigan metodlar, olingan natijalarni rasmiylashtirish shakllari aniq belgilanishi kerak. Bu loyihani amalga oshirishda qatnashchilarning har birining ulushi, yakka tartibda va kichik guruhda olib boriladigan ishlar natijalari, taqdimot, olingan natijalarni amaliyotga qo'llash yo'llari ko'rsatiladi.

Bu toifadagi loyihalardan sinfdan tashqari mashg'ulotlarda foydalanish maqsadga muvofiq. Jumladan, meteorologik maydonchada joylashtirilgan asboblarning orqali havo namligini o'lchash, atmosfera bosimini o'lchash, yog'in miqdorini o'lchash (osadkomer), shamol yo'nalishi va tezligini o'lchash (flyuger) hamda qor qalinligini o'lchash (qor o'lchagich reyka) ishlarini o'rganish bo'yicha loyihalarni o'quvchilarning kichik guruhlariga tavsiya etish joiz [5].

Loyihalarning predmeti va mazmuniga ko'ra, bir fan sohasini qamrab olgan loyihalar, fanlararo izlanishni talab etadigan loyihalarga ajratiladi. Bu loyihalarni shakllantirishda o'qituvchi geografiya sohasidagi muammoli, qiyin

mavzularni olishi mumkin. Mazkur loyihalar geografiyani o'qitishda tabiiy fanlar, fizika, astronomiya, matematika bilan fanlararo bog'lanishni amalga oshirishga imkon beradi.

Geografiyani o'qitishda o'qituvchi loyihalash texnologiyasidan foydalanish uchun quyidagi ishlarni amalga oshirishi lozim:

Loyihalar toifasi, mavzusi va qatnashilar sonini aniqlash;

Loyihani amalga oshirish uchun turli variantlardagi muammolar zanjirini tuzish;

Loyiha predmeti, vazifasi va bosqichlarini aniqlash;

Loyiha qatnashchilari uchun topshiriqlar tuzish va uni a'zolar o'rtasida taqsimlash;

Ilmiy-izlanish, tadqiqot mavzulari bo'yicha o'quvchilarning yakka tartibdagi, juftlikda yoki kichik guruhlarda mustaqil izlanishlarini tashkil etish;

Loyihadan kutilgan natijalarni aniqlash, uni rasmiylashtirish va taqdimotini belgilash;

Loyiha ishini yakunlash, baholash mezonini va xulosalar yasash yo'llarini aniqlash.

Loyihalash texnologiyasi – rivojlantiruvchi ta'limga asos bo'ladi. O'quvchilarda aqliy faoliyat ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishga zamin tayyorlaydi.

Loyihalash texnologiyasi o'quvchilarda ijodiy faoliyatning shakllanishiga asos bo'ladi. Ma'lumki, ijodiy faoliyat ta'lim mazmunining tarkibiy qismi sanalib, uni o'qituvchining tayyor axboroti orqali shakllantirib bo'lmaydi.

O'quvchilar loyihalar echimi ustida ishlar ekan, ular avval o'zlashtirgan bilim va ko'nikmalarini yangi vaziyatlarda qo'llab, yangi bilimlarni o'zlashtiradilar, shu tariqa ijodiy faoliyat tarkib topadi.

Buning uchun: o'quvchilarga tayyor bilimlar berilmasdan, balki ularni bilimlarni mustaqil o'zlashtirish usullarini egallash, amaliy va bilishga oid muammolarni avval o'zlashtirgan bilim, ko'nikmalarini qo'llab hal etishga o'rgatish zarur;

muloqotga kirishish ko'nikma va malakalarini egallashning ahamiyati, turli ijtimoiy rollarni bajarishda va kichik guruhlarda ishlash ko'nikmasiga ega bo'lish zarurligini tushuntirish;

bitta muammoni hal etish uchun har xil nuqtai nazarni bayon etish, boshqa tabiiy fanlar hamda ma'naviyat va madaniyat kabi jabhalarda izlanishlar olib borish zarurligini tushuntirish;

o'quvchilarning tadqiqot metodlaridan foydalanish ko'nikmasiga ega bo'lishning ahamiyati, zarur axborotlar, faktlar, materiallar to'plash, ularni turli nuqtai nazardan tahlil qilish, farazlarni ilgari surish, xulosa va yakun yasash.

Agar o'quvchilar yuqorida qayd etilgan ko'nikma va malakalarni egallagan bo'lsa, u doimo o'zgarib turadigan xayotga tezroq moslashishga, turli muammoli vaziyatlarni tahlil qilib ulardan chiqishning muqobil variantini topish, turli vaziyatlarda mo'ljalni to'g'ri olish va har xil jamoalarda ishlab ketish imkoniyatiga ega bo'ladi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. *Bespalko V.P. Ta'lim texnologiyalari tarkibiy qismlari. - M., 1989.*
2. *Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya ta'limi texnologiyalari. T. "O'qituvchi" 2002 yil.*
3. *Musaev P., J.Musaev. Geografiya 8-sinf darslik. Toshkent.: "Sharq" nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. 2019 yil-174 b.*
4. *G'ulomov P., H.Vaxobov. Geografiya 7-sinf darslik. Toshkent.: "O'qituvchi" nashriyot matbaa ijodiy uyi. 2017 yil-170 b.*
5. *G'ulomov P., R.Abdullaev, R.Qurboniyozov. Tabiiy geografiya boshlang'ich kursi. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma 5-sinf darslik. Toshkent.: "Yangiyo'l poligraf syervis". 2015y- 213 b.*